

POSUDOK

na habilitačnú prácu Mgr. Petra Šoltésa, PhD.,
TRI JAZYKY, ŠTYRI KONFESIE. ETNICKÁ A KONFESIONÁLNA PLURALITA
NA ZEMPLÍNE, SPIŠI A V ŠARIŠI (Bratislava : Historický ústav SAV, 2009)

Habilitačná práca Petra Šoltésa sa venuje migračným procesom, ich etnickým aj konfesionálnym stránkam a dôsledkom vo východoslovenskom regióne od poslednej tretiny 17. storočia do prelomu 18. a 19. storočia. Tieto javy boli súčasťou širšej migrácie, ktorá sa v tom období dotkla takmer celého Uhorska. Dodnes sa i v bežnej historickej pamäti uchováva obraz etnických a konfesionálnych zmien južných a centrálnych oblastí Uhorska, to sa však už nedá povedať o jeho severovýchode. Pozornosť im venuje takmer výlučne iba odborné poznanie, ktorého najnovším výsledkom je monografia P. Šoltésa.

Za objekt práce si autor stanovil tri stolice – Zemplínsku, Šarišskú a Spišskú, pričom sporadicky uvádzal aj fakty alebo zovšeobecňujúce závery vzťahujúce sa na celé severozápadné Uhorsko či na niektoré z jeho jedenástich stolíc. Za svoj cieľ si určil sledovať procesy, ktoré viedli k tomu, že sa tento priestor, ako sám tvrdí, zaradil medzi etnicky a konfesionálne najpestrejšie regióny Európy. Podobne ako jeho predchodcovia svoju interpretáciu odvíjal od faktu, že pred koncom 17. storočia vykazovali tieto stolice pomerne stabilnú a uzavretú etnickú a konfesionálnu štruktúru. Rusíni, ktorým autor venoval najväčšiu pozornosť, žili v severných častiach spomínaných stolíc. Slováci žili na Spiši premiešane s Nemcami, obývali Šariš a strednú časť Zemplína, na jeho juhu žili Maďari. Rusíni vyznávali gréckokatolícku vieru, Slováci rímsky katolicizmus, resp. luteranizmus, tunajší Maďari predovšetkým kalvinizmus, s ktorým sa však bolo možno stretnúť aj v Šariši, na Spiši i medzi Slovákami v Zemplíne.

Autor v práci rozvinul, ako sa uvedená štruktúra od prelomu 17. a 18. storočia prudko menila, až sa úplne zmenila. Spúšťadlom tejto zmeny bolo vytlačenie osmanských Turkov z Uhorska a Rákociho povstanie, po ktorom ostal predovšetkým stredný a južný Zemplín značne spustošený. Pôvodné obyvateľstvo z týchto stolíc sa sťahovalo do ich južnejších oblastí, do susedných stolíc a najmä na Dolnú zem. Autor podrobnejšie priblížil, ako sa do vyľudnených či poloprázdnych dedín a miest sťahovalo zo severu sledovaných stolíc, z poľskej Haliče i z východnejších oblastí Poľska gréckokatolícke obyvateľstvo, aj to, ako sa Slováci zo sledovaných stolíc posúvali na juh a tak v Zemplíne žili premiešane s Maďarmi a Rusínmi. V týchto stoliciach sa rozšíril sídelný priestor v prospech Rusínov a gréckych katolíkov a súbežne s tým v nich narástla etnická a konfesionálna pestrosť. Na malom priestore, neraz v jednej obci, žili tri etniká a štyri konfesie (rímskokatolícka, gréckokatolícka, evanjelická, kalvínska). Autor zachytil nielen premiešanosť náboženských identít, ale aj ich nestálosť. Dospel k záveru, že sa menili všetkými smermi, pričom sa však posilňovali predovšetkým grécki katolíci. Nejedna dedina pôvodne inej konfesie sa úplne alebo sčasti zmenila na gréckokatolícku, grécki katolíci preberali kostoly iných vierovyznaní, zakladali si nové farnosti. V niektorých obciach sa dokonca trikrát úplne zmenila náboženská situácia. Autor pomenoval príčiny týchto konverzií, predovšetkým prechodu evanjelikov a kalvínov ku gréckym katolíkom, takisto zachytil faktory oslabenia protestantov voči katolíkom, ktoré viedli k tomu, že v prvej polovici 18. storočia sa nielen zúžili, ale zanikli celé evanjelické a kalvínske cirkevné zbory a komunity.

Túto prvú fázu utvárania novej sociálnej štruktúry nazval P. Šoltés heterogénnou, pretože sa v nej iba utvárali pravidlá interetnickej a interkonfesionalnej komunikácie a koexistencie odlišných tradícií, hodnôt, spôsobov života, jazykov. Druhú fázu, ktorá sa spájala s polovicou 18. storočia, označil za pluralitnú a tretiu, siahajúcu k prelomu 18. a 19. storočia, za homogenizačnú. Prirodzene, tento dynamický proces premien

neprebíhal lineárne, v každom časovom úseku sa s rôznou intenzitou objavovali a prekrývali znaky každej z týchto fáz.

Druhú fázu charakterizuje etablovanie sa Rusínov v novom prostredí a pevnejšie zakotvenie ich identity. Vyplňovali ju tiež spory o miesto gréckokatolíkov v katolíckej cirkvi. Autor priblížil, ako sa cirkevná hierarchia i štátne úrady usilovali, aby sa ako rýchlo šíriaci, dosť cudzorodý a nevyspytateľný element (nevzdelanosť, nižšie nároky na krst, sobáš a pod.) právne i finančne podriadili vyšším katolíckym inštitúciám (Jäger, Spišská Kapitula). Úplne opačné úsilie vyvíjali predstavení gréckych katolíkov (Mukačevské biskupstvo), ktorí sa usilovali proti tejto latinskej dominancii potvrdiť ich rovnoprávne postavenie v rámci katolíckej cirkvi a rozvíjať ich cirkevnú emancipáciu. Autor zaujímavo vykreslil, ako sa im to aj za pomoci a náklonnosti panovníckeho dvora postupne darilo. Toto zrovnoprávnenie išlo ruka v ruku s procesom modernizácie gréckokatolíckej cirkvi. Katolícka hierarchia pristúpila aj u gréckych katolíkov k tzv. potridentskej obnove – od polovice 18. storočia začala za pomoci štátu u nich presadzovať disciplinizáciu a unifikáciu. Tak ich približovala rímskokatolíckemu prostrediu. Gréckokatolícki duchovní odvtedy získavali rovnaké vzdelanie ako rímskokatolícki, dôstojnejšie sociálne zabezpečenie, jasne sa stanovili ich povinnosti, práva, morálne nároky, „latinizoval“ sa ich vzťah, ovládanie latinčiny sa stalo záväzným, do gréckokatolíckeho prostredia prenikali katolícke formy zbožnosti. Spôsob života a postavenie gréckokatolíckych kňazov sa natoľko zmenilo, že sa nielenže vymanili spod poddanského stavu, ale sa aj vyčlenili z dedinskej komunity, ba odčlenili sa od nej ako vyššia vrstva.

Avšak už v tejto fáze autor postrehol, ako sa začínali oslabovať znaky plurality (multikulturality), ktoré dominovali v tretej, homogenizačnej fáze. Zhruba od polovice 18. storočia zosilnel u gréckych katolíkov opačný proces – akulturácia a asimilácia. Iba okrajovo sa to týkalo izolovaných obcí na severe Zemplína, Šariša, Spiša, ale v mestách a v zmiešaných dedinách sa značne oslabovala ich náboženská identita, čo dokladá pokles počtu gréckokatolíckych farností i veriacich v prospech historicky dominantných konfesií – najmä rímskych katolíkov, sčasti i oboch protestantských smerov. Medzi zaujímavé postrehy autora patrí aj to, že v čase ešte existujúcej rekatolizácie prešla v južných častiach Zemplína ku kalvínom i časť katolíkov, najmä za Jozefa II. sa do istej miery skonsolidovali na úkor oboch katolíckych konfesií aj evanjelické zbory. O multietnicite tohto územia svedčí i ďalšie zistenie autora, že v tom období prevládala v južnom Zemplíne medzi rímskymi katolíckmi slovenčina.

S konfesionálnou asimiláciou súbežne prebiehala aj etnická a jazyková asimilácia Rusínov v prospech Slovákov a slovenčiny, v južnom Zemplíne aj Maďarov a maďarčiny. Autor to dokumentoval tým, že časť gréckych katolíkov sa už jazykovo neodlišovala od katolíkov a oboch protestantských konfesií. Tento jav zdôvodnil viacerými faktormi: málopočetnosťou komunit, vysokou mierou konfesionálne zmiešaných manželstiev (u Rusínov okolo 50 %), zvlášť medzi rímskymi a gréckymi katolíckmi, obsadením verejných priestorov a tým aj ovládnutím lokality pôvodnými konfesiami a etnikami, mentálnou výbavou novej komunity – slabou pamäťou zakotvenosti, stereotypom vlastnej zaostalosti, pocitom, že prostredie Slovákov a Maďarov a ich jazyky sú na vyššom stupni. Z toho vyplynul pocit nižšej vlastnej prestíže, sebaúcty a oslabené sebavedomie.

Autor prakticky v celej práci sledoval mieru korelačného vzťahu medzi etnickou a náboženskou identitou v tomto priestore (grécki katolíci – Rusíni, katolíci, evanjelici – Slováci, kalvíni – Maďari). Zachytil jeho sínusoidu, aby v závere konštatoval, že tento korelačný vzťah sa vývojom a následkom prirodzených asimilačných procesov postupne oslaboval. Preto predstavy vlastne i v súčasnosti stotožňujúce vieru a etnicitu (čo grécky katolíck, to Rusín) už od prelomu 18. a 19. storočia boli viac stereotypom než realitou.

Peter Šoltés spôsobom uvažovania i výberom problémov pripomína štýl myslenia a chápania dejín Dr. Júliusa Mésároša. Prirodzene, na rozdiel od neho a ďalších svojich predchodcov k predmetu bádania pristupuje oveľa modernejšie. Nadobudol veľmi dobrú teoretickú výbavu, primerane používa antropologické prístupy a pojmy, čím sa mu darí precíznejšie vyjadriť aj psychologické a symbolické stránky sociálneho života.

Sympatické je, že v čase, keď kultúru zavalujú prostoduché interpretácie skrývajúce sa za balast silných slov, P. Šoltés interpretuje historické témy s odstupom, sleduje ich ako mnohvrstevný proces a interpretuje ho z hľadiska multiperspektivity. Fakty, ktoré sa stali cieľom mnohých historických prác, najmä mladších autorov, vníma ako východisko na objavovanie súvislostí a zovšeobecnení, ktoré dávajú textu zmysel.

Peter Šoltés napísal svoju prácu na základe rozsiahleho výskumu v slovenských a maďarských archívoch, štúdiu edovaných prameňov a slovenskej, maďarskej, ukrajinskej, poľskej, nemeckej odbornej literatúry. Jeho práca nielen nadväzuje na doterajšie výsledky spomínaných historiografií, ale ich v nejednom ohľade prekračuje. Z hľadiska slovenskej historiografie značne konkretizuje výsledky, ktoré dosiahla doterajšia odborná spisba (najmä Halaga, Varsik, Haraksim, Uličný, Beňko).

Ku koncepcii práce a metódam autora nemám výhrady, k jej obsahu iba niekoľko pripomienok. Niektoré pojmy precízne zadefinoval, mohol však tak urobiť aj v prípade ďalších. Takisto mohol v inak výstižnom a prítlačivom názve v podnápise vymedziť časový rámec svojej práce. Z čitateľského hľadiska sa žiadalo, aby konkrétnejšie vykreslil rámec svojej regionálnej témy – celkové migračné procesy v Uhorsku a strednej Európe a v závere aspoň stručne vyjadril špecifické stránky sledovaného priestoru v prepojení na širšie geografické prostredie (Uhorsko, Slovensko, severovýchod Uhorska). Na škodu veci sa v texte opakujú niektoré rovnaké či významovo takmer totožné konštatácie, časť z nich autor mohol uviesť v jednom tematickom okruhu. Inak som v práci postrehol už len drobné nedostatky – nutných sprievodcov našich textov (nejednotné písanie mien a priezvisk, nie kánonická, ale kanonická vizitácia, v tabuľke na s. 34 počet gréckych katolíkov v Marmarošskej stolici vyšší ako počet jej obyvateľov, nie Šumjac, ale Šumiac, vysoký podiel šľachty na počte obyvateľstva na s. 40 spochybňuje tabuľka na s. 42, nejednotné uvádzanie Slánské – Slanské Nové Mesto a pod.).

Tento posudok sa vymyká z rámca posudkov, ktorých som autorom. Je viac sumarizujúci ako hodnotiaci. Hlavný dôvod toho je, že Peter Šoltés predložil ako habilitačnú prácu kvalitnú a v nejednom ohľade inovačnú monografiu. Ona i jeho štúdie potvrdzujú, že ide o historika interpretačne zdatného, s originálnym prístupom k histórii a dobre sa orientujúceho v širšom časovom úseku. Titul docent by mu odôvodnene patril.

V Bratislave 2. 2. 2015

prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.
oponent